

श्रीराम शिक्षण संस्था, धामणगांव रेल्वे जि.अमरावती
व्दारा संचालीत

श्रीराम कला महिला महाविद्यालय धामणगांव रेल्वे
जि.अमरावती

भौगोलिक सहल अहवाल

सत्र २०१७-२०१८

वर्ग बी.ए.भाग-३

सादरकर्ती
कु.कांचन अशोकराव सोलव

मार्गदर्शक
मा.प्रा.दोड सर
भुगोल विभाग

Shriram Education Society Dhamangaon Rly.

SHRIRAM KALA MAHILA MAHAVIDYALAYA
DHAMANGAON RLY.

CERTIFICATE

EXCURSION - REPORT

JABALPUR (M.P.)

Submitted by
Ku. Kanchan Ashokkumar Solankar
Class B.A.III

Prof. A.P. Doad
Guided by
Prof. A.P. Doad
Geography Head Department

Examinee
Examined

28-02-18

GEOGRAPHY PRACTICAL EXAMINATION

During The Academic Year

Session - 2017-18

प्रस्तावना

श्रीराम कला महिला महविद्यालयाच्या बि.ए. भाग ३ च्या भूगोल विभागाव्दारे आयोजित सहलीचा अहवाल आम्ही सादर करत आहोत. आम्ही सर्व प्रथम सहलीचे नियोजन केले व त्या करीता जबलपुर मध्यप्रदेश हे ठिकाण निवडले. यामध्ये भेडाघाट, राणी दुर्गावती किल्ला, जैन मंदिर, बॅलंसींग रॉक, ६४ योगीणी मंदिर इत्यादी ठिकाणे बघितली. सहलीचा प्रवास हा रेल्वेनी केला. सहलीचा कालावधी दोन दिवसाचा होता या दिवसाचे नियोजन अतिशय सुयोग्य व पुर्व नियोजित असे होते. भौगोलिक दृष्टीकोनातून आम्ही या स्थळांचा अभ्यास केला हा अभ्यास करित असतांना आम्हाला भूगोल विभागातर्फे बहुमुल्य मार्गदर्शन मिळाले.

अणनिर्देशक

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाच्या अभ्यासक्रमानुसार भौगोलीक क्रमामय आवश्यक आहे. आपल्या श्रीराम कला महिला महाविद्यालया तर्फे भूगोल विषयाची सहल जबलपुर मध्यप्रदेश येथे दि. १६-२-२०१८ ते दि. १८-२-२०१८ दरम्यान आयोजित केली होती. या सहलीच्या आयोजनासाठी आपल्या श्रीराम कला महिला महाविद्यालयातील भूगोल विभागाचे भरपुर सहकार्य लाभले त्या करीता आम्ही या विभागाचे मनपूर्वक आभारी आहोत.

अभ्यास सहलीमधील सर्व मुलींना सहकार्य करणारे त्यांची काळजी घेणारे प्रा.एन.एम.बिहाडे, प्रा.ए.पी.दोड, प्रा.वाय.एस.काशिकर, प्रा.नंदकिशोर उ. राऊत यांचे आम्ही आभारी आहोत. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.प्रा.गणेश क.टाले सर यांचे आम्ही विशेष आभारी आहोत. प्रस्तुत भौगोलिक सहलीसाठी परवानगी देऊन आणि मार्गदर्शन करून त्यांनी फार मोलाचे सहकार्य केले. त्याच बरोबर अन्य सहकार्याकरीता ईतर प्राध्यापकाचे सुध्दा आभार मानतो. महाविद्यालयातील प्राध्यापक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांचे सहकार्य मिळाले. श्री.राजेश मारवे, श्री.नागोराव पंचबुध्दे यांचे आम्ही आभारी आहोत. तसेच महाविद्यालयातील इतर मुलींनी केलेल्या सहकार्याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोत.

बि.ए.भाग-३
सर्व विद्यार्थीनी
श्रीराम कला महिला महाविद्यालय
भूगोल विभाग

सहलीचे उद्देश

मानवी मन जिज्ञासू तसेच अणुकरण प्रिय आहे आणि जिज्ञासेतुन मानवी प्रदेशाचे पाहणी करणे तेथील सृष्टी सौंदर्याचा मनसोक्त आस्वाद घेणे, सौंदर्य न्याहाळले, तेथील समाज जीवन सहनिर्माण, भुपृष्ठ रचना, मृदा, वनस्पती, खनिज संपत्ती, प्राणी या बाबींचा प्रत्यक्ष आणि सखोल अभ्यास करण्यासाठी अमरावती विद्यापीठाव्दारे बी.ए. अंत्य भूगोलाच्या विद्यार्थ्यांसाठी कोणत्याही एखाद्या पर्यटन क्षेत्राला भेट देणे किंवा ते ठिकाण कसे महत्वाचे आहे याचा आढावा घेणे हा एकमेव उद्देश आहे. तसेच पृथ्वीवरील वेगवेगळ्या प्रदेशातील नैसर्गिक व सांस्कृतिक घटकाबद्दलचे ज्ञान सहलीच्या आयोजनातून मिळत असते. विद्यार्थ्यांमध्ये खेळीमेळीचे वातावरण निर्माण करून भौगोलिक अभ्यासाची माहिती देणे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करणे, अशा प्रकारे सहलीचे मानवी जिवनात व भूगोलात अनन्य साधारण महत्त्व असल्यामुळे सहलीचे आयोजन करण्यात आले.

मानवी मन जिज्ञासू आहे. अशावेळी मनात निर्माण झालेल्या वेगवेगळ्या प्रश्नांची उत्तरे आपल्याला तर्कशास्त्रीय दृष्ट्या शोधायचे असतील आणि अभ्यासातील संदिग्धता दुर करायची असेल तर प्रत्यक्ष भौगोलिक परिणाम व सांस्कृतिक पर्यावरण यांच्या संबंधाचे व परिणामांचे प्रत्यक्ष अवलोकन करणे महत्वाचे ठरते त्यासाठीच ...

१. प्रत्येक घटना स्थळांना भेट देऊन अध्ययन करणे.
२. आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करणे
३. अप्रत्यक्ष ज्ञानाची सत्यता पडताळून पाहणे.
४. नविन संशोधनातून भौगोलिक अभ्यास समृद्ध करणे.
५. भौगोलिक व सांस्कृतिक पर्यावरणातील घटकांचा अनुभव घेणे, हे सर्व उद्देश सहलीचा निगडीत आहेत.

सहलीचे महत्व

वेगवेगळ्या शोधामुळे पृथ्वीविषयी ज्ञानात जी भर पडत गेली त्यामुळे भुगोल विषयाची व्याख्या एकच कायम न राहता वाढत्या ज्ञानानुसार बदलतच गेली. १५०-२०० वर्षांपूर्वी काही धाडसी शास्त्रज्ञांनी जलपर्यटनात यश मिळविले तर काहींनी दुर्गम उंच प्रदेश चढून जाण्यात यश मिळविले, तर काहींनी दुर्गम घनदाट अरण्यमय प्रदेश पदक्रांत केले. तर काहींनी अस्तीत्वात असणाऱ्या अंटाक्ट्रीका खंडाची माहिती मिळविली व त्या सोबत त्या त्या प्रदेशातील पर्वत, शिखर, नद्या यासारख्या प्राकृतिक वैशिष्ट्यांची तर हवामान वनस्पती, प्राणी या सारख्या इतर घटकांची माहिती सुध्दा प्राप्त झाली. म्हणजेच भुगोल शास्त्राचा अभ्यास हा चार भिंतीच्या आत बसुन, भरपुर पुस्तके वाचुन परीपूर्ण होत नाही तर निसर्ग हीच भुगोलाच्या अभ्यासाची प्रयोगशाळा आहे आणि त्यामुळे मानवी जीवनात निसर्गाच्या सानिध्यात राहुन त्याचा अभ्यास करणे व त्यातून आनंदाची प्राप्त करणे महत्वाचे आहे. त्यामुळे मानवाला सहलीचे महत्व ज्ञात झाले आहे.

कोणत्याही प्रदेशातील नैसर्गिक व सांस्कृतीक घटकांचे स्थान त्यांचा विकास व त्या घटकाचे नियोजन, त्या प्रदेशातील परिस्थितीचे आकलन केल्यानंतर निर्देशनास येते या प्रदेशातील हवामान भुपृष्ठरचना, मृदा, पिकपध्दती, वाहतुक, व्यापार, वनस्पती, प्राणी, जलसंपत्ती इत्यादि घटकांची माहिती उपलब्ध होते म्हणुन भुगोलाच्या अभ्यासात सहलीला महत्वाचे स्थान प्राप्त झालेले आहे. कारण एखाद्या प्रदेशातील घटकाचे प्रत्यक्ष भेटी देऊन निरीक्षण केल्यास त्या गोष्टीने आकलन मानवी मेंदुमध्ये चटकन होते म्हणुन आज हे निसर्गाबद्दलचे ज्ञान अभ्यासाच्या माध्यमातून प्रत्येक विद्यार्थ्यापर्यंत पोहोचवण्याच्या दृष्टीकोनातून अभ्यासक्रमा अंतर्गत सहलीचे आयोजन करण्यात आले आहे.

सहलीचा अहवाल

पर्यटन -

पर्यटन हा मानवाचा आधूनिक आर्थिक व्यवसाय असून फार झपाट्याने विकसीत होत आहे. पर्यटन हा अनेक देशांच्या परकीय चलनाचा मुख्य स्रोत आहे.

उदा. - थायलंड मालदिव इत्यादि

२०११ साली ९० कोटी लोकांनी आंतरराष्ट्रीय सीमा ओलांडून प्रवास केला व सुमारे ७०० अब्ज अमेरिका डॉलर इतका पैसा खर्च केला जागतिक आराखड्यानुसार १२ ते १३% इतकी ही रक्कम आहे.

पर्यटन म्हणजे काय -

पर्यटन हा इंग्रजी भाषेतील Turisum या शब्दाचे मराठी रूपांतर आहे. Turisum हा शब्द Tour व लॅटीन भाषेतील Tournus या शब्दापासून तयार झाला आहे. Tournus चा अर्थ Journey (प्रवास) असा होतो. हा प्रवास जागेसंबंधी शोध घेणे, शिकणे, व्यवसाय किंवा आनंदासाठी होत असतो.

व्याख्या -

- १) जोस अॅरी - सायकल वरून फिरणे, गिर्यारोहन करणे, तळ ठोकणे, नौका विहार करणे, खेळ इ. साठी भ्रमंती करणे म्हणजे पर्यटन होय.
- २) हार्मर - परदेशी मानसाचे एखाद्या देशात प्रदेशात किंवा शहरात आगमन वास्तव्य भ्रमंती आणि तेथून निघून जाणे म्हणजे पर्यटन होय.

पर्यटक -

पर्यटक हा शब्द इंग्रजीतील Turist या शब्दापासून तयार झाला आहे. Turist या शब्दाची उत्पत्ती Latin भाषेतील Tournus पासून झाली आहे.

(२)

व्याख्या -

एखाद्या देशाला भेट देणारी व कमीत कमी १४ तास वास्तव्य करणारी कोणतीही व्यक्ती म्हणजे परदेशी पर्यटक होय.

शब्दकोशानुसार -

जो आनंद उपभोगण्यासाठी अनंत उपभोगण्यासाठी प्रवास करतो तो पर्यटक होय.

पर्यटनाची वैशिष्ट्ये -

■ पर्यटन हा विनामोबदला अविष्कार आहे, पैसे मिळवणे हा पर्यटकाचा उद्देश नसतो, याउलट नविन प्रदेशात जाऊन ज्ञानार्जन करणे हा पर्यटकाचा उद्देश असतो.

■ पर्यटनातील प्रवास हा तत्कालीन असतो. पर्यटन थोड्या कालावधीनंतर त्याच्या मुळस्थानी परततात.

■ पर्यटन हा व्यवसाय असला तरी तो एक सेवा व्यवसाय आहे.

उदा. - भोजन व निवास व्यवस्था, मनोरंजन, वाहतूक मार्गदर्शन

■ पर्यटन व ऋतू यांचा जवळचा संबंध आहे. निरनिराळ्या ठिकाणी वेगवेगळ्या ऋतूमध्ये पर्यटक गर्दी करतात.

उदा. - थंड हवेच्या ठिकाणी उन्हाळ्यात व हिमाच्छादीत प्रदेशात व हिवाळ्यात पर्यटक गर्दी करतात.

अभ्यास क्षेत्र जबलपुर (म.प्र.)

प्रस्तावना -

जबलपुर हे शहर पूर्व मध्य प्रदेशातील महत्वाचे शहर आहे. ते शहर नर्मदा नदीच्या काठावर असून या शहराजवळच गोंड राज्याचा किल्ला आहे. ब्रिटीशांनी १८१७ मध्ये जबलपुर शहरावर ताबा मिळवला. भौगोलीक दृष्टीने अध्ययन केल्यास खालील प्रकारची माहिती प्राप्त होते.

स्थान व सुगमता -

जबलपुर हे शहर $23^{\circ}10'$ उत्तर अक्षवृत्त व $79^{\circ}49'$ पूर्व रेखावृत्तावर वसलेले आहे. हा संपूर्ण भाग भारतातील आदिवासी समुदायांपैकी एक आहे. जबलपुर येथे जाण्यासाठी राष्ट्रीय महामार्ग क्र.७ असून व वारानसी व नागपुरावरून येतो. तसेच भोपाळ जबलपुर हा राष्ट्रीय महामार्ग क्र.१२ आहे. जबलपुर येथे पोहचण्यासाठी रेल्वे मार्गाची उत्तम सुविधा असून इटारसी, मोगलसराय हा लोहमार्ग उपलब्ध आहे.

हवामान -

जबलपुर शहराचे हवामान उष्ण कटीबंधीय मोसमी प्रकारचे आहे. येथे कमाल तापमान 48°C व किमान तापमान 6°C इतके असते.

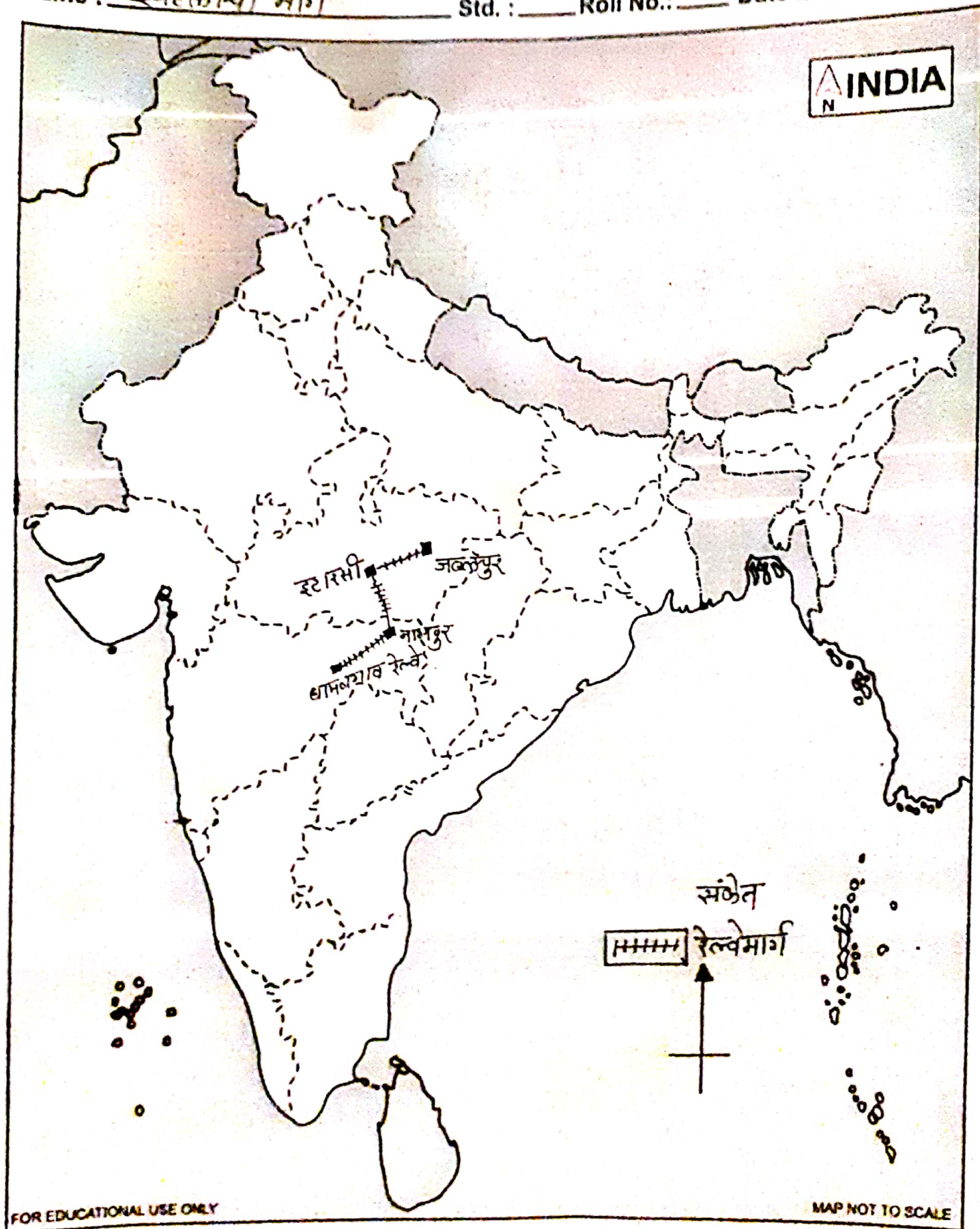
पर्जन्यमान -

जबलपुरचा परिसर डोंगराळ व वनाच्छादीत असल्याने येथे पावसाचे प्रमाण जास्त आहे. येथे सरासरी वार्षिक पर्जन्यमान १२५ सेमी इतके आहे.

वनस्पती -

जबलपुरचा परिसरात जास्त पर्जन्यमान भरपूर सुर्य प्रकाश यामुळे दाट अरण्य तयार झालेले आहे. या अरण्यात साग, शीसम, अर्जुन, बेहडा, चींच, आंबा, निंब, निलगीरी, बांबू, वड, पिंपळ इत्यादि वृक्ष आढळतात याशिवाय वनाखालील भागात विविध प्रकारचे गवत आढळते.

Name : सहलीया मार्ग Std. : _____ Roll No.: _____ Date : _____

Teacher's Signature : _____

प्रेक्षणीय स्थळे

■ मार्बल रॉक्स -

जबलपूर येथून २२ कि.मी. अंतरावर नर्मदा नदी संगमवराच्या खडकामधून खळखळ वाहते. येथे शुभ्र रंगाचा संगमवर आढळतो. कॅप्टन जे. फोर्समीथ यांनी या खडकांचे वर्णन त्यांच्या पुस्तकात केले आहे. हे संगमवर खडक नर्मदा नदीच्या दोन्ही किनारा ३० मी. उंची पर्यंत विस्तारलेले आहे. दूर अंतरावरून नर्मदा नदी संगमवरवरील खडकातून वाहतांना विहंगम स्वरूपात आढळते.

■ धुवाधार धबधबा -

जबलपूर येथून २२ कि.मी. अंतरावर मार्बल रॉप मध्ये सुप्रसिध्द धुवाधार धबधबा आढळतो. येथे नर्मदा नदी अरुंद होवून धबधबा खालील गर्तेमध्ये कोसळते. या धबधबाची उंची १० मी. इतकी आहे.

■ चौसष्ट योगीनी मंदीर -

भेळाघाट मध्ये एका उंच टेकडीवर दगडापासून निर्मित चौसष्ट योगीणी मंदीर आहे. या मंदीरात देवीची चौसष्ट रूपे दाखविले आहे. हे मंदीर दहाव्या शतकात बांधलेले आहे. ऐतीहासीक कथेनुसार गोंडराणी दुर्गावती हिच्या महलातून एक भुयारी मार्ग या मंदीरात निघतो. या मंदिराच्या माथ्यावरून नर्मदा नदीचे पात्र पहावयास मिळते.

■ मदन महल किला -

गोंडराजे, मदन शहा यांनी १११६ मध्ये जबलपूर शहराच्या पश्चिमेस हा मजबुत किला बांधला. कालांतराने याच किल्यावर रनराणीनी गोंड राणी दुर्गावतीने राज्य केले. मुगल बादशाह अकबराने या किल्यावर आक्रमण केले व हा किला मोगल साम्राज्यात विलीन केला. १७ व्या शतकात येथे मराठ्यांचे राज्य होते. नागपुरकर राजे रघुजी भोसले यांचे येथे शासक होते. १८१८ मध्ये हा भाग ब्रिटीशाजवळ गेला.

■ जैन मंदीर -

जबलपूर येथे जैन धर्मीयांची मंदीरे असुन ती एका टेकडीवर बांधलेली आहे. मंदीरामध्ये शिल्पकलेचा उत्तम नमुना पहावयास मिळतो. येथे भोजन व निवासाची व्यवस्था आहे. या मंदीरात जैनांचे २४ तीर्थांकन संगमवराच्या स्वरूपात विराजमान आहेत.

निष्कर्ष

- भेळाघाट येथील धुवाधार धबधब्या जवळ नर्मदा नदीचे काढ तीव्र उताराचे असुन तेथे सौरक्षक काढण्याची कमतरता आहे. तसेच सुरक्षा रक्षकांचीही कमतरता आहे.
- जबलपुर येथुन भेळाघाट येथे जाण्यासाठी शासकीय बसेस किंवा लहान गाड्या अल्प प्रमाणात उपलब्ध आहे.
- या परिसरात अनेक ठिकाणी मोठ्या प्रमाणात प्रदुषण आढळते. शासनातर्फे प्रदुषण रोखण्यासाठी प्रभावी उपाययोजना करायला हवी. जेणे करुन पर्यटकाचे आरोग्य धोक्यात येणार नाही.
- मध्य प्रदेशातील बहुतेक रस्ते अतिशय खराब अवस्थेत आहे. मध्य प्रदेश सरकारतर्फे रस्त्यांचा विकास करण्यात यावा जेणे करुन पर्यटन व्यवसायास मदत होईल.
- मदन महल किल्यावरील प्राचीन वास्तुंचे जतन करण्याची आवश्यकता आहे. कारण कालानुसार व मानवाच्या वरदळीमुळे त्यांना हानी पोहचत आहे.
- येथील पर्यटन स्थळी पिण्याचे पाणी व उत्तम जेवणाच्या अवस्थेचा अभाव आहे.